

ČUVARI ČOJSKIH ZAKONA U CRNOGORSKOM NARODNOM OBIČAJNOM PRAVU

Čedomir Bogićević

From the rich literature interpreting Montenegrin customary law published by Bogićević, we selected several fragments from the study *History of the Montenegrin Judiciary* (2018), which define: house, fraternity, tribe, Montenegrin assembly and chief assembly. This discussion gives an overview of the fundamental institutions of the moral ethos that preserved the spirit of the moral and legal institutions of the Montenegrin national being.

Crnogorska empirijska zbilja bila je konstituisana na idejama voljnosti, slobode, pravde, pravice, dobročinstva, hrabrosti, gostoprimstva i čojskih zakona ljudskoće (moral). Sve ustanove narodnog običajnog prava izvirale su iz morala. Moral i pravo nalazili su se u jedinstvu i prirodnoj simbiotici. Docije pisani crnogorski zakoni su, u stvari, raniji, usmeni, narodni pravni običaji. Crnogorski moralni kodeks, kao strukturna vrlina pravila društvenoga ponašanja pojedinaca i kolektiviteta, temeljen je na istorijskom i moralnom etosu, koji je proisticao iz svijesti etnosa i demosa. Sve te ustanove crnogorskoga duha čuvale su institucije koje nijesu bile samo patrijarharnog i rodovskog plemenskog karaktera, nego su one i moralne i pravne ustanove,

neposredni, demokratski oblici narodnog predstavnništva, odnosno teritorijalno-administrativne forme u organizaciji crnogorskog društvenog tkiva. Crnogorac je nastojao da održi praiskonsku blagodet čovjekovu – neograničenu slobodu i da se njome naslađuje: svaka porodica predstavlja malu nezavisnu vlast... Njihova neizmjerena ljubav prema slobodi i mržnja prema prinudama svake vrste prisiljava ih da ograničavaju vlast svojih starješina, kojima se, čak i u borbama, rijetko povinuju. Po završetku vojničkog pohoda svaki se vraća u svoje stanište i upravlja svojom kolibicom. (Petar I Petrović, 26. jun 1824.).

„...Uspjeli smo našega otečestva presvetu svobodu i nezavisnost predkov naših s kroviju našeju obdržat i iskupit, i tako jošte mi jedni u prvobitnom stanju prirode proste nahodimo se... ovo je preimušćestvo svobodnoga naroda i samo svobodni čojek može o tom misliti i to prvo upravo poznati, kako je u svobodnoj zemlji živjeti i pravdu čelovječestva rukovodstvovati, koje zakonosudejstvo naše ne zaostaje u soproizvoljeniju i svojevolutiju sudacah, i onizi ne mogu biti, koji ne poznaju crnogorsku prirodnu sistemu, zbog koje se Crna Gora može klasičeskom zemljom svobode nazivati.“ (Pismo Narodne skupštine crnogorske Mitropolitu Petru I Petroviću, o regulisanju odnosa s Austrijom, 06/18. avgust 1817, koje je potpisao guvernadur Vukale Radonjić).

Kuća (lat. domus)

Kuća je praslovenski pojam i označava kolibu, šator. Najmanja jedinica u selu i ekonomska i upravna jedinica u rodovskoj zajednici. Označava i inokosnu i zadružnu porodicu.

Po Kući se i porez (harač) nazivao – kućarina. Kuća označava i malo bratstvo ili dio bratstva (Boškovića Kuća na Orjoj luci). Prema Valtazaru Bogišiću, Kuća obuhvata: muža i ženu sa decom; oca sa odraslim i oženjenim sinovima i unučadima; familiju, bez oca koji je umro. Uža porodica je inokosna Kuća, a šira je zadružna Kuća. Termin „Kuća“ pored juridičkog sadrži i moralno značenje. Kuća je ne samo pravna nego i moralna ustanova. Za čovjeka od ugledne Kuće, kažu: „E, čojek od Kuće“, a za onog koji potiče iz Kuće bez ugleda: „Ništa od Kuće“. Za čovjeka poznatog po zaslugama i podvizima kažu: Kučić, Odžaković ili Plemić. Kada se naglašava porijeklo, kažu: Sojevići, ili Fis (u albanskom običajnom pravu – fis označava dobrog i plemenitog čovjeka, pored oznake za pleme ili bratstvo). Ako je Kuća davala glavare zvala se gospodskom, a njen pripadnik – gospodičić. Poslije pitanja: „Okle si?“, slijedilo je pitanje „Kogović ili Čegović si?“, iz koje familije ili roda, a tim su se imenima mogli nazvati samo oni čiji su preci čuveni po podvizima, glavarstvu, sveštenstvu i junaštvu, a u suprotnom – nikogović. Kuća je označavala i mjesto stanovanja: „Svoja kućica svoja slobodica“, kaže Crnogorac, bez obzira na njen položaj u odnosu na velike i bogate. On je u maloj svojoj Kući gospodar. („Iako mali gradac, ali sam u njemu dizdarac“). Kućom se često zove i bratstvo u smislu ljudskovine, plemenitog roda i ugleda: „Od vazda je ta Kuća dobra“, „Od te Kuće su se rađali junaci“, „Na glasu Kuća“. Kuća je nelični imaonik – pravna ustanova imovinskog prava, sa svojstvom pravnog lica. Smatrala se nepodijeljenom i postojala je sve dok su u zajednici stanovala domaća čeljad u jednoj ili više zdanja Kuće, kad je među njima postojala čvrsta veza: imanja, življenja, radnje i teciva. Kuća u svojoj cjelini stupa na mjesto članova Kuće. Ona se smatra nosiocem ukupnog domaćeg rada i

imovine – stožera, starine i tekovine. Sva imovina Kuće je zajednička, kako nepokretna tako i pokretna, izuzev ženske prćije, koja je osobina. Nepokretnost Kuće zove se temelj, kojim domaćin nije imao pravo da raspolaže bez dogovora sa odraslim članovima Kuće (Savjetom). U širem smislu, Kuća su sve one suhote ili odjeljenja koje jedan krov pokriva. U užem smislu – samo onaj dio Kuće – odjeljenje će se ognjište nalazi. Onaj objekat u kojem niko ne živi, a sagrađen je za člana Kuće nakon diobe kućne zajednice. Kad neko ostane bez Kuće, onda prestaje biti seljanin tog sela, odnosno plemenik plemena. Moralni i duhovni elementi i simboli Kuće, kod Crnogoraca su: Prag (moralni most preko kojeg se ulazilo i izlazilo iz Kuće i svako bi odagnao od sebe zle misli prema porodici prilikom dolaska u Kuću); Ognjište (pozornica snage, sreće i dramaturgije zajedničkog života, simbol ljubavi i zavjetne riječi, ponos Kuće i njene vječnosti, sreće i pouzdanja, što je ujedinjavalo poštenu porodicu); Trpeza (okrugli niski sto sa malim tronošcima za kojim se objedovalo, ali i učilo ponašanju, etici i gospodstvu. Svakome se znalo mjesto za trpezom); Kolijevka (simbol neprekidne niti života mladosti i radovanja, kao i nade za budućnost); U Opštem imovinskom Zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru (1888), njegov tvorac Dr Valtazar Bogišić, termin „Kuća“ pisao je velikim početnim slovom.

Bratstvo (lat. fraternitas)

Grupa srodnika – *fratria* vezana krvnim srodstvom, odnosno skup porodica koje proističu od zajedničkog pretka. Ono ima: zajedničko zemljište – komune (seline), crkvu, slavu, prislavu (prisluzbicu), zborove – skupštine, savjet starješina, glavare i

glavarske kuće, istoriju, tradiciju i prvake. Bratstvo je krvnosrodnička zajednica više porodica. Zajednica ekonomskog i socijalnog života. Čvrsta egzogamna grupa organizovanog pravnog života koja ima svoja komunska dobra – šume, pašnjake, vode, crkve, groblja, ali i svoju slavu kojom ostvaruje svoj moralni prestiž i održanje s drugim bratstvima u plemenu i državi čime obezbjeđuje vječni trag svojim naraštajima ukoliko su oni na razini bratstveničkih zahtjeva – čojstva, junaštva, ljudskovine, odvažnosti, poštenja. Imalo je svoje rodonačelnike, starješine i organe vlasti. Bratstvo je bilo, pored toga i posebna teritorijalna – administrativna i vojna jedinica unutar plemenske strukture. Solidarizam je bio glavna odlika bratstva, jer su bratstvenici bili dužni da jedni drugog pomažu, štite i kolektivno odgovaraju za postupke svojih članova. Ono je rodna zajednica ljudi u plemenu koji su u srodstvu do četvrtog ili višeg stepena i koji nose isto prezime. Međusobno se zovu rođaci ili bratstvenici. Na čelu bratstva je glavar – starješina bratstva (kmet, knjaz, kapetan). On je morao biti mudar čovjek i junak. Nasljeđivao ga je sin, ali ako nije imao potrebna svojstva za starješinstvo bio je promijenjen.

Starješinu je isticala „jačica“. Glavar zastupa bratstvo. Na zboru kada se glasovi podijele, odlučuje njegova riječ – glas. Na zboru učestvuju svi muškarci sposobni za odbranu. Žene mogu prisustvovati zboru ali ne i odlučivati, osim ako su u pitanju žene od mudrosti i ugleda. Bratstvo može proćerati svoga bratstvenika zbog nemoralnih i nečastivih djela ili prema njemu izreći kaznu ličenja – odličenja (izolacija, bojkot). Običaj je da se iz istog bratstva ne žene do osmog stepena. Pleme Drekalovići (Kući) nije se međusobno ženilo do 1870. Čvrsta i solidarna socijalna egzogamna grupa kao zajednica ekonomskog i socijalnog života. Imalo je svoje zajedničke upravne i

sudske organe. Prema Valtazaru Bogišiću, bratstvo je skup više pomanjih ili povećih familija koje proizlaze po znanju ili predanju od jednog pretka po kome nose ime, a broje od 30 do 40 članova, a veća i do 80 članova. Bratstvo sačinjavaju svi oni koji proizlaze od jednog rodonačelnika, a srodnici su od četvrtog stepena pa nadalje i svi nose isto prezime. Svi se međusobno nazivaju bratstvenicima i slave zajedničku slavu koja se zove prislužbica.

Bratstva su imala i vojnu funkciju. Iako je nosilac vojne funkcije bilo pleme, nosilac vojne discipline, vojne slave i vojnih poreza – bilo je bratstvo. Staro crnogorsko običajno pravo smatralo je da treba pomoći bratstveniku koji je oplijenjen, kad mu poždenu stoku, izgore Kuću, kad mu stoka od metilja propane, kad čovjek osiromaši i u takvim slučajevima pomažu ga braća i bratstvenici i pleme. Kad se mirilo zbog ubistva, nijesu se mirili pojedinci međusobno, već bratstvo sa bratstvom. Prilikom plaćanja krvnine i sudskih troškova bratstvenici su bili solidarni. Crnogorska bratstva imaju rodovski karakter i čine kičmu crnogorske plemenske snage. Danilovim Zakonikom (1855), bilo je propisano da zaostavština bratstvenika, bez bližih nasljednika, više ne pripada bratstvu, već državi (čl. 58). Termin potiče od riječi „brat“, „braća“, „bratija“ i staroslovenskog je porijekla. To je manja grupa porodica u rodbinsko-ekonomskoj zajednici sa zajedničkim prezimenom koje ima zajedničkoga pretka i koji priznaju autoritet zajedničkoga starješine, a pored toga imaju i zajedničko imanje. Označava i međustepen između inokosne porodice, zadruge i plemena kao višega oblika društvene organizacije. Organ upravljanja bratstvom je bratsvenička skupština koju su sačinjavali svi punoljetni bratstvenici. Na njoj se sudilo i rješavalo kod svih poslova kao i mirenja, hvatanja vjere, primanja u bratstvo nebratstvenici-

ka, sabiranje danka i dr. O kolektivnoj adopciji (primanja čitavih bratstava kao nebratstvenika u bratstvo) odlučivala je bratstvenička skupština.

Consensus članova bratstva – bratstvenika održavala je bratstvenička svijest. Bratstvenička saglasnost je razultatna volja kojom se uspostavlja unutrašnja harmonija bratstva što vodi stabilnosti bratstveničkih odnosa i tradicionalnim elementima učvršćivanja veza koje počivaju na strogim moralnim normama. To je solidaristička svijest duhovne i moralne naravi kojom se rukovode pojedinci u svom ponašanju, jer je svako drugo postupanje – „kako ne valja“. Kršenje takvih normi vodilo je sankcijama odličenja (ličenja, lidžbe – bojkot, izolacija) do progonstva i novčanih globa. Kroz bratstveničku svijest se izražava svijest jakog glavarskog sloja kao vladajuća svijest, ne samo u bratstvu nego i plemenu, što je predstavljalo plemenski nukleus organizacije društva koja je, nekad, dovodila do dezintegracije, što ukazuje da je patrijarhalno bratstveničko-plemensko jedinstvo – harmonija različitosti, protivrječnosti i suprotnosti. To je izvor snage u njegovom društvenom aktivitetu i pokretačka sila za njegovo društveno kretanje.

Pleme (lat. genus)

Savez bratstava zasnovanih na svijesti o jednom opštem praocu – rodonačelniku. U Crnoj Gori istorijska dimenzija i razvojni period organizacije njegovog društva upućuje na činjenicu da je crnogorsko plemensko društvo, u svom vremenu, mnogo bilo više „plemensko“, po samom imenu nego po svojim karakteristikama koje se tiču istorijskog, ekonomskog, socijalnoga, vojnog i kulturnoga činioca, kao strukturnih ele-

menata njegove organizacije. Crnogorsko plemensko društvo bilo je savez teritorijalne organizacije posebnih upravno-teritorijalnih jedinica – plemena (knežina, nahija), čiji su pripadnici pružali odlučni i neprestani otpor Otomanskoj carevini i otpor za uvođenje njenog timarskog sistema, zbog čega crnogorski seljak nije bio u vazalnom odnosu, nego slobodan čovjek koji je imao pravo svojine (*plena in re potestas*). Crnogorsko pleme, za razliku od drugih plemenskih društava imalo je specifičan put razvitka i osobenosti, jer to nije bilo zatvoreno društvo, nego društvo otvorenih granica, s obzirom na to da su plemena težila integraciji u zajedničku crnogorsku državu koja će im obezbijediti ostvarenje istih – istorijskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, religijskih i kulturnih interesa, a prije svega slobodu kao vodeću vrlinu i smisao života i *ultima ratio* pravde i jednakosti. Crnogorsko plemensko društvo, iako na tom stepenu i s ostacima rodovske organizacije, bilo je otvoreno uticajima kultura drugih naroda i država, u mjeri i prema okolnostima svog doba. Crnogorska i albanska plemena znadu svoje porijeklo od starine. Plemenski glavari zovu se serdari, vojvode, knezovi i barjaktari. Glavarstva su nasljedna, ali se mogu oduzeti ako njihov nosilac nema svojstva mudrosti, poštenja, čovječnosti i junaštva. Učvršćenjem centralne vlasti glavar se morao podvrći subordinaciji državne uprave. Na plemenskom zboru mogu učestvovati svi punopravni članovi plemena. Odluke zbora su obavezne. Organi plemena su: plemenski zbor ili skupština, vijeće plemenskih glavara (savjet) i razne forme plemenskih sudova. U plemenu je bio veoma značajan uticaj velikih bratstava (jačice) koja su isticanjem iznad ostalih i malih bratstava (nejakuše) igrala glavnu ulogu u plemenu ubrzavajući procese saplemenjivanja. Jačica je bila fundament napretka i odbrane od svake spoljne

opasnosti. Velika i jaka bratstva uvijek su bila zajednica u bojevima, što nije bio slučaj s manjim bratstvima, jer su ona podređivala vlastite interese velikim bratstvima iako je u njima bilo junaka i prvaka. Mala su se bratstva zbijala u velika, pa s njima išli u bojeve i druge zajedničke akcije. Otuda ona narodna izreka: „Teško junaku u bratstvu nejaku“. Pleme ima svoju ekonomsku, upravnu, sudsku i vojnu funkciju. Ono je i upravno-teritorijalna jedinica u unutrašnjoj podjeli međuplemenskoga saveza koji je stvorio crnogorsku državu, sa visokim stepenom unutrašnje decentralizacije.

Opštetricnogorski zbor

Vojno-demokratsko predstavništvo crnogorskoga naroda. Najizrazitiji organ neposredne demokratije u Crnoj Gori nastao početkom XVII v. Instrument neposredne borbe naroda protiv otomanske vlasti, te organ koji odobrava spoljnu i unutrašnju politiku vladika, guvernadura i glavara. Svaki za oružje sposobni Crnogorac imao je pravo učešća na Crnogorskom narodnom zboru koji se sastajao na određene praznike vezane za okupljanje sve Crne Gore. Opštetricnogorski zbor sazivali su Vladika ili glavari, kad god se bez saglasnosti „poštovanog zbora crnogorskog“ nije mogla donijeti odluka koja se tiče sve zemlje. Glavari su izlazili pred narod sa svojim prijedlogom odluke ili stava, sa zahtjevima koje postavljaju otomanske vlasti ili s pitanjem koje iskrsava u odnosu na mletačku vlast, da bi se o tim pitanjima donijela konačna odluka. Nekad je sav poštovani zbor crnogorski bio zastupljen redovnim skupom sve Crne Gore, a nekada je sazivan sav poštovani zbor crnogorski, pri čemu se dogovor glavara ostvarivao na samom narodnom zboru. Nekad

su glavari s prijedlogom zauzetog stava izlazili pred narod – zbor, nekad su se pitanja postavljala neposredno zboru tokom njegovog zasijedanja, a ponekad i uz prisustvo izaslanika stranih sila, da bi se uvjerali u raspoloženje naroda spram stavova glavara. Crnogorski zbor je mogao odbaciti politiku glavara i prisiliti ih na drugačiju odluku, u borbi za svoju slobodu.

Opštencnogorski zbor je bio organ politički konstituisane zajednice Crne Gore – organ etnarhije, a Crna Gora nije bila teokratska država, jer ni jednu odluku nije donio crnogorski vladika, a da je nije potvrdio Opštencnogorski zbor, a svaku je odluku Opštencnogorskoga zbora potpisao crnogorski vladika. Zbor je obično okupljao od 2.000 do 6.000 ljudi. Ustanova zbora u Crnoj Gori vrlo je stara. Prvi put se pominje u Ugovoru zetskih plemena sa Venecijom, 1455. kad je Veliki vojvoda Stefan Crnojević sa svim „Zborom od Zete“ prihvatio mletačko pokroviteljstvo. To nije bio Opštencnogorski zbor, nego skup predstavnika sela i bratstava. Kao vojno-demokratsko predstavništvo naroda Crne Gore (jer su Crnogorci bili slobodni ljudi pod oružjem), Opštencnogorski zbor pominje se 1500. g. kad je skadarski Sandžak-beg tražio od Crnogoraca da očiste puteve prema Kotoru, na što je kotorski providur pisao da „oni iz Crne Gore treba da sazovu njihov Zbor“ (*Sboro*). Na Opštencnogorski zbor mogao je doći svaki odrasli Crnogorac i uzeti učešće u raspravi. Crnogorcem je postojao svako ko je primljen u Zbor („da su u Zbor černogorski i posad da su Crnogorski, uvijek“ – *Istorija Crne Gore*, grupa autora, tom 3, str. 93). Isključenje iz zbora bila je najteža kazna, moralna smrt, jer čovjek „ne može da dođe tamo, đe se ljudi kupe“.

„Crna Gora je jedan opšti zbor naroda“ (Vladika Vasilije Petrović, *Cetinjski ljetopis*, 52). Opštencnogorski zbor, a ni

glavarski zbor, nije mogao donijeti odluku o proćerivanju – progonstvu nijednoga plemenika crnogorskoga bez saglasnosti njegova plemena, kao ni bilo koju drugu odluku s kojom ne bi bio saglasan plemenski zbor, što čini samorodnu, originernu suštinu crnogorske demokratije. To je bio rudiment savremenog ustavnog principa – nulifikacije, što će reći da je Crna Gora bila konfederacija plemena, kao teritorijalno-administrativnih jedinica – država. Postojali su i: glavarski zbor Crne Gore, nahijski, plemenski, bratstvenički i seoski zborovi, kao i glavarski zborovi nahije i plemena.

Glavarski zbor

Glavarski zbor Crne Gore je izvršni organ Opštecrnogorskog zbora, koji su činili najviši plemenski i nahijski glavari. Zbor glavara crnogorskih konstituisan je kao staleški organ polovinom XVI v. Kad god se javljala opšta potreba glavari su sazivali i Opštecrnogorski zbor radi potvrđivanja odluka donijetih na glavarskome zboru ili pretresanja pitanja od značaja za donošenje prethodnijih glavarskih odluka. Glavarski zbor utvrđivao je prijedloge svojih odluka ili stavova koje je trebalo donijeti na Opštecrnogorskom zboru. Savjet svih glavara Crne Gore (*Consiglio tuto gli Capi del Montenegro*) činili su knezovi i vlastela crnogorska koji su imali prerogative vojne, upravne i sudske vlasti u provincijama, nahijama crnogorskim. Glavarski zbor bio je sačinjen po principu jednake zastupljenosti svake knežine, nahije i plemena Crne Gore.

Ustanove Opšte crnogorskog i Glavarskog zbora potvrđuju, empirijski, da i u doba vladikata Crna Gora nije bila teokratska država, nego oblik materijalnog principata đe je svaku odluku Opštecrnogorskog zbora potpisao vladika (vladar crnogorski) a svaku odluku vladike potvrđivao je Opštecrnogorski zbor (Njegoš je Vuku Karadžiću rekao: „Vuče, nijesam ja duhovni pastir, no sam ja svjetovni vladika“). Crna Gora je bila slobodna republika i principat, po unutrašnjem svojstvu oblika vladavine, a samo je po spoljašnjem značenju - vladikat sa principom jednakosti ljudi „kome nema ravna u svijetu“ (V. Karadžić).

Napomena: Iz autorove studije *Istorija crnogorskog sudstva* (2018.).